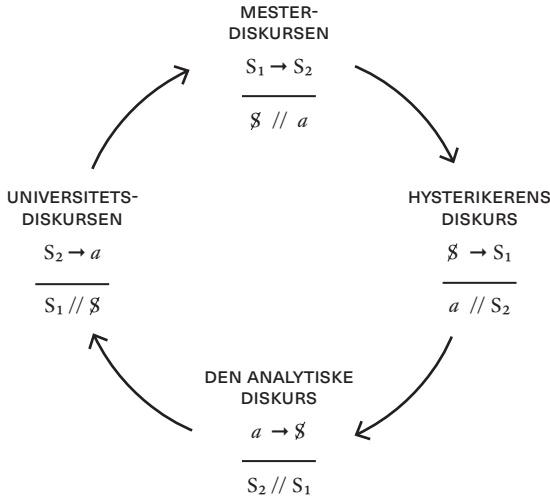

Kapitalen og den kapitalistiske diskurs

Lacan med Marx

Jacques Lacans “kapitalistiske diskurs” indtager en gådefuld plads i Lacans oeuvre. I Seminar 17 (Lacan 1969-70), hvor Lacan udvikler sin diskursteori, referer han til “kapitalistens diskurs” to gange, ligesom han ved forskellige lejligheder i både Seminar 16, 17, 18 og 19 refererer skiftevis til kapitalistens diskurs (*discours du capitaliste*), den kapitalistiske diskurs (*discours capitaliste*) og kapitalismens diskurs (*discours du capitalisme*). I modsætning til de fire andre diskurser, som Lacan udvikler, definerer og opstiller på formel i Seminar 17, og som udgør Lacans diskursteori, er der ikke nogen systematisk udlægning af den kapitalistiske diskurs i Lacans forfatterskab, og i det hele taget synes idéen om en kapitalistisk *diskurs* (i lacaniansk forstand) at stride imod Lacans diskursteori, idet den kapitalistiske diskurs’ elementer (mathemerne) ikke følger den cykliske permutation (pladsskifte), som Lacan foreskriver for diskurserne. Lacan understreger desuden, at der med diskursteorien ikke er tale om et univers af diskurser, således at man kunne forestille sig alternative universer af diskurser, hvor forholdet mellem mathemerne har forskudt sig, og hvor de igen skifter plads i henhold til en cirkel, der drejer med uret.

Figur 1
De fire diskurser

Med Lacans ord så kunne man sagtens opstille en lang række andre muligheder for diskurser, hvis ikke det var fordi, der med diskursteori er tale om en “særligt betydende / betegnende forbindelse [*une certaine liaison signifiante*]” (Lacan 1969-70: 52). Denne særlige forbindelse er betegneres (signifianternes) forhold til hinanden såvel som til subjektet og hele det forhold, der er imellem subjekt, sprog og verden i Lacans teori – *dét*, som Lacan i Seminar 17 kalder *strukturen* slet og ret. De fire diskurser, det helt særlige forhold mellem de fire mathemer, den betegnende forbindelse, *er* strukturen ifølge Lacan (ibid. 53). Det er et strukturalistisk aksiom, at man ikke blot kan hoppe ud af strukturen og sammensætte verden på en anden måde med andre forbindelser, da netop strukturen overhovedet strukturerer verden og subjektets indplacering i den. Subjektet opstår lidt forsimplet sagt som en funktion af strukturen og er i den forstand ikke herre over diskursen. Når Lacan siger, at de fire diskurser, som illustrerer den betegnende forbindelse, *er* strukturen, er det derfor givet, at andre diskurser ikke er mulige eller i det mindste ikke er meningsfulde.

Med den kapitalistiske diskurs er det derfor fristende at tro, at der ikke er tale om en “rigtig” diskurs, som kan illustreres ved at optegne mathemerne i en ny konfiguration. Ikke desto mindre er dette netop, hvad Lacan gør, i den såkaldte Milano-forelæsning fra 1972, hvor han flygtigt taler om den kapitalistiske diskurs og tegner den på følgende måde, men uden at komme med nogen egentlig definition.

DEN KAPITALISTISKE
DISKURS

$\$ \rightarrow S_2$

$S_1 \ a$

MESTER-
DISKURSEN

$S_1 \rightarrow S_2$

$\$ \diamond a$

Figur 2
De fire diskurser

I forhold til mesterdiskursen – udgangspunktet for diskursteorien – har subjektet ($\$$) og mestersignifianter (S_1) skiftet plads. Dette er en banal observation og forklarer i sig ikke noget som helst. Det vil være formålet med denne artikel at forklare den kapitalistiske diskurs. Forskellige fortolkere har givet forskellige bud på dette, men før vi når så langt, er det vigtigt først at forstå, hvad diskurserne overhovedet betegner, og dernæst hvad den kapitalistiske diskurs “gør” i forhold til disse.

Det vil være mit argument, at den kapitalistiske diskurs for Lacan beskriver en ideologi, den kapitalistiske ideologi, som er en falsk bevidsthed om, hvorledes strukturen er og fungerer. Ifølge den kapitalistiske ideologi består verden, som vi skal se, af varer og penge. Varer og penge repræsenterer verden. Og som den franske filosof Louis Althusser definerer det, er ideologi netop at forstå som en repræsentation af verden (Althusser 1990: 25). Der vil selvfølgelig altid være repræsentation af verden, og for så vidt er alle repræsentationer lige gode. Ikke desto mindre kan man også udlægge repræsentation *som repræsentation*. I en sådan strukturalistisk optik vil man i stedet for at forstå verden som bestående af eksempelvis varer og penge forstå den som bestående af signifianter, der betegner eller *repræsenterer* verden. I en sådan beskrivelse viser det sig, at varer og penge dybest set bare er betegnere, der ligesom alle andre betegnere strukturerer og betegner vores verden. Omvendt kan man ikke sige, at betegnere i virkeligheden bare er varer og penge, så med andre ord er strukturen beskrevet som en struktur af betegnere en korrekt beskrivelse af strukturen, mens det vil være ukorrekt eller falskt at beskrive den som en struktur af varer og penge.

Den kapitalistiske diskurs er modsat de andre af Lacans diskurser, hvori verden forstås som en verden af betegnere, således et udtryk for falsk bevidsthed. Imidlertid har en sådan falsk bevidsthed, uanset hvor falsk den end måtte være, virkelige konsekvenser. Det er derfor nødvendigt at kritisere den og forstå (og kritisere), hvad den har af virkelige konsekvenser. Jeg vil mene, at den kapitalistiske diskurs, som er så dominerende i dag, skaber et begær efter at

være en art psykotisk subjekt med en art direkte psykotisk nydelse (også selvom dette per definition er en umulig drøm). Dette betyder ikke kun, at man strukturelt set ikke bliver opfordret til at være eller blive et normal-neurotisk subjekt; det betyder også, at dét at være et normal-neurotisk subjekt nærmest bliver umuliggjort. Dette har fatale konsekvenser ikke bare for de subjekter, der lever under kapitalismens åg, men også for den lacanianske psykoanalyse som sådan, der forudsætter en vis grad af begær fra analysandens side efter at blive et normal-neurotisk subjekt.

Dette argument, som i høj grad er en tese, vil ikke fylde særligt meget i artiklen, men kun blive antydnet som et muligt perspektiv hen mod slutningen. I stedet vil artiklen præsentere et indledende arbejde på overhovedet at forstå den kapitalistiske diskurs og dens position i Lacans – og dermed potentielt i lacaniansk – teori. Mit forslag, som jeg vil argumentere for i det følgende, vil være at læse den kapitalistiske diskurs som Lacans bud på en ideologikritik.

MESTERDISKURSEN OG LACANS DISKURSTEORI

Diskursteorien introduceres i Seminar 17. I Seminar 16 havde Lacan diskuteret idéen om diskurser. Allerede i Seminar 3 havde Lacan leget med idéen om “analytikerens diskurs” (Lacan 1955-56: 326), men det er først med Seminar 17, at idéen om diskurser udvikler sig til en egentlig teori, som kan sættes på formel.

Diskurserne introduceres ikke alle fire på én gang. I stedet er det én særlig diskurs, nemlig mesterdiskursen, der først udvikles. Mesterdiskursen danner derefter indgangsportalen til de andre, hvilket vi skal vende tilbage til betydningen af om lidt.

Lacan begynder sin udvikling af mesterdiskursen med følgende formel: $S_1 \rightarrow S_2$. På trods af pilens retning, som man skulle tro indikerede S_1 som begyndelsen, er det S_2 , der er Lacans udgangspunkt. S_2 betegner, som Lacan formulerer det, “batteriet af signifianter” (Lacan 1969-70: 8). Det er så at sige den verden af sprog, vi tager del i, eller måske snarere: Det sprog, som overhovedet betegner, er indgangsvinkel til og omskriver vores verden. Når det lille barn gradvist begynder at tage del i dets forældres verden ved at overtage deres ord for tingene (“mad”, “nej”, “tak” osv.), er sproget – batteriet af signifianter – allerede til rådighed og sat sammen i et sindrigt, uigenemskueligt og alligevel meningskabende system: Løven siger grrr og er gul, antilopen holder sig på afstand af den osv. Sproget, som betegner verden, er altså til stede, før subjektet (barnet) overhove-

det er det. Og hvad mere er, subjektet er i kraft af dets navn allerede indskrevet hele denne verden af tegn, før det bliver klar over sig selv. Jacques er en dreng; han bor i Paris; hans forældre hedder Alfred og Emilie; han har en plys-løve, som er gul og siger 'grr' osv. Forældrene giver det lille barn et navn, og indskriver det i den symbolske orden – som et navn derude – hvilket helt konkret sker, når navnet opføres i en kirkebog og et statsligt register, eller når faderen fortæller sin egen fader, at han skal være farfar til lille Jacques. Når subjektet indtræder i den sproglige orden, kan det altså identificere sig selv som en betegnelse blandt betegnelser; som en del af S_2 . S_2 er der allerede.

Imidlertid forudsætter S_2 S_1 . Helt banalt betegner forholdet mellem S_1 og S_2 blot, at en signifiant (S) altid står i et forhold til en anden signifiant og overhovedet får sin betydning derfra – det vil sige fra dets modsætning til andre signifikationer, hvilket er en strukturalistisk grundtese, der går tilbage til Saussure. “Løve” får sin betydning i dets relation til ord som “antilope”, “dyr”, “sten” osv. Løven er defineret ved at ikke at være antilope, hund eller fugl og ved ikke at sige vov eller pip, men grrr. “En signifiant kan ikke repræsentere sig selv”, som Lacan formulerer det, og derfor må den repræsenteres af en anden signifiant (Lacan 1968-69: 17).

Men der er også en mere generisk betydning af S_1 , som gør tingene en smule mere komplicerede. Med Lacans ord er S_1 selve “signifiant-funktionen” (Lacan 1969-70: 21). S_1 repræsenterer det faktum, at signifikationer overhovedet betyder noget. Eller sagt på en anden måde så er der en slags metasignifiant, mestersignifikanten (S_1), en i sig selv meningsløs signifiant, som giver mening til alle de andre signifikationer, og som overhovedet er indgangen til hele “batteriet af signifikationer” (S_2). Et oplagt eksempel kunne være signifikanten “Gud” for en troende person. Signifikanten “Gud” er med til at strukturere hele det troende subjekts verden, fordi det binder alle de andre signifikationer sammen til et batteri af signifikationer og derved giver dem et skin af mening, en forholdsvis meningsfuld verden for netop dette specifikke subjekt. Ifølge Lacan er ethvert subjekt struktureret på en sådan måde, at hele dets verden, dets batteri af signifikationer, bindes sammen af og får deres mening af en mestersignifiant. Når denne mestersignifiant så at sige løber tør for energi – når det ikke længere er nok, at noget er sådan, fordi far (mesteren) siger det – er det, at verden bliver usammenhængende og meningsløs, og folk går i analyse.

Lad os gå videre til de øvrige elementer i mesterdiskursen. Forholdet mellem S_1 og S_2 implicerer per definition et subjekt. Lacan

definerer signifianten som “dét, der repræsenterer et subjekt for en anden signifiant”; mestersignifianten S_1 repræsenterer et subjekt $\$$ for en anden signifiant S_2 (ibid. 27).

$$\frac{S_1 \rightarrow S_2}{\$} \quad \text{Figur 3}$$

Når moderen spørger det lille barn Jacques, om det vil have noget at spise, repræsenterer signifianten “Jacques” subjektet (barnet Jacques) for signifianten “at spise”, og således er der for Lacan altid et subjekt, der bliver (til)talt, så snart der er en relation mellem en signifiant og en anden signifiant. Dette gælder også på et mere fundamentalt niveau med eksempelvis det troende subjekt, hvor mestersignifianten Gud (S_1) repræsenterer det troende subjekt for enhver anden signifiant (S_2). For det troende subjekt er enhver signifiant, ethvert ord og enhver begivenhed i verden i sidste instans en betegner for Gud, der åbenbarer sig for subjektet. Gud (S_1) repræsenterer derved det troende subjekt ($\$$) for batteriet af signifianter (S_2) og tillægger dem en mening for netop dette subjekt. S_1 er ikke i sig selv meningsfuld, men tværtimod meningsløs. Ikke desto mindre giver den mening til S_2 , og “Dieu sait pourquoi!”, som Lacan formulerer det i Seminar 16: “Gud ved hvorfor!” (Lacan 1968-69: 6). Eller rettere: Guderne skal vide, hvorfor verden hænger sammen, som den gør.

Indtrædelsen i den symbolske orden og batteriet af signifianter medfører for Lacan at se også et tab eller måske snarere *fantasien* om et tab. Hvad der mistes, når det lille barn overtager den Andens sprog – forældrenes og alle de andres ord – og indtræder i en sproglig verden af mening, er det direkte forhold til verden som en uskelnelig masse, hvor der endnu hverken er et skel imellem verden og subjekt. Det lille barn flyder sammen med moderbrystet, hvorfra det modtager en slags intravenøs nydelse, endnu inden barnet har et kropsbillede og en kropsfornemmelse, der adskiller kroppen fra verden. Én ting er at spise ved moderbrystet. Noget andet er at spise ved at få maden serveret, forhandle om det, sidde pænt ved bordet osv. Sproget og signifianterne kiler sig ind imellem verden og subjektet.¹

1 Jeg skylder denne formulering Brian Benjamin Hansen fra en privat korrespondance.

Denne direkte forbindelse til verden, til objektet, til moderbrystet, hvorfra nydelsen flød, konstituerer subjektets begær og gør det tabte objekt til objekt *a*, der netop er defineret som tab – som “tab af objektet” (Lacan 1969-70: 18). Objekt *a* er på den måde “repræsentationen af manglen af at nyde” eller “repræsentationen på savnet af at nyde [*la représentation du manque à jouir*]”, som Lacan formulerer det, hvilket også betyder repræsentationen af at nyde manglen (ibid. 18).

I mesterdiskursen står subjektet ($\$$) derfor i en slags umulig forbindelse til objekt *a*, der per definition er et objekt, som subjektet ikke har og aldrig kan få direkte adgang til. Objekt *a* er per definition tabt, og netop derfor og derved bliver det objektet for subjektets begær. Det er på én gang en “reel” mangel og en fantasmatisk tildækning af denne mangel. Objekt *a* er således altid allerede tabt, og netop derfor og derved bliver det årsagen til subjektets begær. Ingen mangel, intet begær (efter det, man just mangler) – heraf Lacans formel for fantasmet: $\$ \diamond a$. Formlen beskriver måden, hvorpå subjektet på én gang er forbundet med (\wedge) og adskilt fra (\vee) begærsubjektet (objekt lille *a*), hvorfor subjektet er splittet ($\$$). Objekt *a* er således subjektets “objekt-grund”. Tabet af det oprindelige objekt – moderbrystet, hvorfra den intravenøse nydelse flød – får subjektet til at fantasere om andre objekter, der kan erstatte dette tab og dermed bringe nydelse.

Heraf følger Lacans notation for mesterdiskursen, som den optræder i Seminar 17:

$$\frac{S_1 \rightarrow S_2}{\$ \diamond a} \quad \text{Figur 4}$$

Med mesterdiskursen har vi altså at gøre med konstitutionen af stort set alle de fundamentale figurer i Lacans teori: signifierne i deres relation til hinanden og til subjektet, og subjektet i dets relation til signifierne, til verden og til dets begær efter objekt *a*. Med andre ord betegner mesterdiskursen overhovedet skabelsen af et subjekt og dets indtrædelse i en symbolsk orden af signifier og begær, forstået som en slags meningsexces. Begæret er for meget i forhold til den symbolske orden, men ikke desto mindre er det en funktion af den. Når fadernavnet eller faderens nej (*le nom du père / le 'non' du père*) introducerer barnet til den symbolske orden – “nej,

du må ikke kaste med maden”; “nej, skoene skal stå der”; “nej, du må ikke få mor for dig selv” – så er det begæret efter tabte objekt (*a*), som barnet får til gengæld for tabet af sin intravenøse nydelse. Ved at give tingene deres plads i den symbolske orden (maden, der ikke må kastes med, skoene, der skal stå på hylden) og ved at nægte barnet adgang til visse objekter viser faderen, hvad der er værd at begære. Begæret er som bekendt den Andens begær eller begæret efter den Andens begær, og det lille barn forsøger konstant at forstå og hive ud af den Anden, hvad og hvordan man skal begære. Faderens nej er således produktivt: Det skaber begæret ved at spærre for adgangen til objektet, der dermed bliver et fantasmatisk objekt. På den måde er det ikke det konkrete objekt, men vores *fantasi* om dette objekt, der vækker vores begær.

Et andet ord for indtrædelsen i den symbolske orden, hvor batteriet af signifikanter overtages fra den Anden af barnet, og hvor begæret gradvis struktureres i henhold til den Anden, er *kastration*. Barnets ord, dets verden og dets begær er så at sige ikke dets eget, og for at få adgang til det – og netop *i og med* barnet får adgang til den symbolske orden – kastreres det. Børn fødes ikke omnipotente – de fødes “for tidligt” og “med alt for store hoveder”, som Lacan formulerer det. Eller rettere: Det er lidt som om, der er totalt sammenfald mellem afmagt og omnipotens i det før-ødipale stadie. De ‘for store hoveder’ kan tolkes som ubehjælpssomhed, men også som for høje tanker om sig selv. På den ene side – set udefra – er barnet totalt afhængigt af den anden; men samtidig er der – for barnet – slet ikke nogen Anden endnu, da der endnu ikke er nogen adskillelse. For barnet er der endnu ikke barn/barnekrop og bryst som to separate entiteter. Den anden (brystet) er en integreret del af barnet selv. Men det er en del, som kan forsvinde og gå midlertidigt tabt – men som også kan kommanderes tilbage (= omnipotens).

Med kastrationen forsvinder denne omnipotens. Barnet bliver underlagt de ord, den strukturering og det begær, som den Anden (moderen, som tager sit bryst til sig og i stedet serverer en grød, der skal spises pænt med ske ved bordet) har anvist for det. Det er i den forstand, at Lacan kan sige, at “mestersignifikanten ikke blot medfører, men determinerer kastrationen” (ibid. 119). Det er mestersignifikanten, der introducerer subjektet til en struktureret, symbolsk orden, hvori subjektet allerede har en plads. Dermed er det mestersignifikanten, der determinerer kastrationen, i den forstand at det er mestersignifikanten, der henviser til, hvor og hvordan subjektet

overhovedet er kastreret, hvordan det er indskrevet i den symbolske orden, og dermed hvordan dets begær opererer.

Mesterdiskursen er altså ikke blot en hvilken som helst diskurs. Mesterdiskursen er netop den diskurs, der beskriver, hvordan subjektet er kastreret og hermed indskrevet i den symbolske orden. Der er med andre ord tale om selve subjektets konstitution.

Hvis vi vender os mod de tre andre diskurser, vil vi se, som Lacan forklarer, at disse opstår ved så at sige at dreje mesterdiskursen. Indholdet af disse diskurser vil ikke blive diskuteret nærmere her. Det væsentlige er, at mesterdiskursen er den primære diskurs. Den udgør “indgangen” til de andre, og man kan endda sige, at mathemerne, der optræder i alle diskurserne overhovedet får deres mening fra mesterdiskursen. Mesterdiskursen er udgangspunktet for Lacans definition af mathemerne i Seminar 17, hvor han tager udgangspunkt i “fundamentalrelationen” (ibid. 7), nemlig forholdet mellem en signifiant (S_1) og en anden signifiant (S_2).

For at forstå forholdet mellem S_1 og S_2 må der være et underliggende subjekt ($\$$) for S_1 – et subjekt, som er dét, der repræsenteres for S_2 (se figur 3). Subjektet ($\$$) såvel som S_1 og S_2 er dermed defineret ud fra deres position i mesterdiskursen, og det er denne definition, de tager med sig videre i de andre diskurser: $\$$ betyder også subjekt i hysterikerens diskurs; S_1 betyder også mester-signifiant i universitetsdiskursen osv. Desuden eksisterer fantasmet (den fantasmatiske og “umulige” relation mellem subjekt og objekt a , $\$ \leftrightarrow a$) kun i mesterdiskursen. De andre diskurser har hver deres funktion, men de er i sidste instans grundet i mesterdiskursen, hvorfra de henter definitionen af deres mathemer.

HVAD ER MENINGEN MED DEN KAPITALISTISKE DISKURS?

Forskellige fortolkere har draget forholdsvist forskellige konklusioner omkring meningen med den kapitalistiske diskurs. For den amerikanske filosof Levi Bryant åbner den kapitalistiske diskurs op for et helt nyt univers, hvor vi, ligesom for mesterdiskursens univers, kan konstruere i alt fire diskurser, der har en slags strukturel affinitet. Bryant henholder sig til Lacans kommentarer fra Seminar 17 om, at mesterdiskursen er ved at miste sin betydning og måske endda allerede nærmest er forsvundet. Endvidere, som Bryant citerer, bemærker Lacan i Milano-forelæsningen fra 1972, at kapitalistens diskurs “erstatte” mesterdiskursen (Bryant 2008: 7). Ud fra dette

konkluderer Bryant, at vi i dag lever i en ny epoke, hvor mesterdiskursen og dens tre øvrige afledninger (den hysteriske, den analytiske og den universitære diskurs) er forsvundet og blevet erstattet af den kapitalistiske diskurs, hvorfra Bryant afleder henholdsvis den biopolitiske diskurs, det immaterielle arbejdes diskurs og den kritiske teoris diskurs (ibid.).

I tråd med denne epokale læsning mener den franske filosof Dany-Robert Dufour, at Lacan med den kapitalistiske diskurs forsøger at beskrive opkomsten af et nyt menneske på baggrund af fundamentale ændringer i “markedsøkonomien, den politiske økonomi, den symbolske økonomi og den psykiske økonomi” – alt sammen faciliteret af kapitalen og dens konstante behov for profit (Dufour 2008: 169). Dette nye menneske har ifølge Dufour “mistet evnen til at dømmе og bliver opfordret til at nyde uden begær” (ibid. 169). I den forstand skulle den kapitalistiske diskurs være formlen for et nyt og altdominerende kulturelt overjæg, der pålægger os at nyde – og at nyde *konstant* – uden øvrig hensyntagen til menneskenes psykiske helbred.

I tråd hermed hævder den franske psykoanalytiker Colette Soler, at den kapitalistiske diskurs på en måde næsten realiserer “en form for fantasi: den direkte forbindelse mellem subjektet og objekt *a*” (Soler 2011: 37), omend hun samtidig insisterer på, hvilket jeg vil tage som mit afsæt i det følgende, at den kapitalistiske diskurs ikke er en “rigtig” diskurs, ikke en diskurs som de andre diskurser i egentlig lacaniansk forstand (Soler 2014).

Uden undtagelse gør alle disse fortolkere (Bryant, Dufour, Soler) sig “skyldige” i at behandle mathemerne, som om de stadig betyder det samme som i mesterdiskursen: $\$$ er stadig det spaltede subjekt; S_1 er stadig mestersignifienten osv. Men hvis den kapitalistiske diskurs “erstatte” mesterdiskursen (Lacan 1972: 10), hvis den “forkaster kastrationen” (Lacan 1970-71: 108), kan vi så overhovedet stadig tale om eksempelvis $\$$ som subjektet? Når “fundamentalrelationen”, som var forbindelsen mellem S_1 og S_2 ikke længere er til stede (i den kapitalistiske diskurs er denne forbindelse medieret gennem $\$$), kan signifienten så stadig defineres som “det, der repræsenterer et subjekt for en anden signifient”? Når mesterdiskursen ikke længere er konstitutiv for mathemerne og ikke er indgangsportalen til den kapitalistiske diskurs, som den er for de andre diskurser, kan man så stadig tale om S_1 som “mestersignifienten”?

Den radikale fortolkning af den kapitalistiske diskurs må være,

at $\$$ ikke længere betegner noget klassisk lacaniansk subjekt, at S_1 ikke længere er mestersignifianten, at signifianten ikke længere er det, der repræsenterer et subjekt for en anden signifiant osv.; der må snarere være tale om en ny forfatning, hvor mathemerne på ny definerer hinanden gensidigt. Hvis mesterdiskursen “erstattes”, må det også betyde at mathemernes betydning skal erstattes, da disse henter deres betydning fra deres interne relation i og i henhold til mesterdiskursen.

Dette kunne åbne op for en række fortolkninger, hvor mathemerne i den kapitalistiske diskurs kan betyde hvad som helst, hvis ikke det var fordi, Lacan faktisk giver nogle væsentlige indikationer på, hvorledes vi kan redefinere mathemerne i henhold til den kapitalistiske diskurs. Desuden arbejder han åbenlyst indenfor en bestemt tilgang i hans forståelse af kapitalen og dens funktionsmåde: Althussers læsning af Marx i *At læse Kapitalen*.² Dette kan hjælpe os med at rekonstruere de elementer af den kapitalistiske diskurs, som Lacan ikke selv giver væsentlige indikationer på, hvordan vi skal læse. I det følgende vil vi derfor starte med de direkte indikationer på, hvorledes vi kan redefinere mathemerne i den kapitalistiske diskurs, før vi bevæger os over i en læsning af Marx til at hjælpe os med at få greb om resten af den kapitalistiske diskurs.

AT LÆSE DEN KAPITALISTISKE DISKURS

I de to første forelæsninger i Seminar 16, hvor Lacan udvikler sit begreb om “mernydelse” (*plus de jouir*), refererer Lacan først implicit og siden eksplicit til Althusser og dennes bidrag til *At læse Kapitalen* (1965). Lacan udvikler i det hele taget sit begreb om mernydelse i forlængelse af Marx’ begreb om merværdi, men det væsentlige for os her er Lacans udlægning af Marx’ generelle teori om kapitalisme og vareliggørelse. I modsætning til Seminar 15, hvor Lacan kun nævner Marx en enkelt gang, er der i både Seminar 16 og 17 omkring tyve henvisninger til Marx. I mange henseender tager Lacan desuden Marx som sit udgangspunkt for udvikling af begreber og idéer i disse forelæsninger. En læsning af Lacans udlægning af Marx vil altså ikke blot tillade os at sige noget om den kapitalistiske diskurs, men også noget generelt om diskursteorien, som Lacan udvikler i netop Seminar 16 og 17 og altså i dialog med Marx.

2 Se bl.a. de to første forelæsninger af Seminar 16.

Den kapitalistiske diskurs' titel, dens formål og S_1

Lacan forklarer sammenhængen mellem diskursteorien og Marx' teori således:

Lad os her ved dette gadekryds slå fast, at det, som psykoanalysen tillader os at forstå, ikke er andet end den vej, som marxismen har åbnet, det vil sige, at diskursen er forbundet med subjektets interesser.

Det er det, som Marx lejlighedsvis kalder for økonomi, fordi disse interesser i det kapitalistiske samfund er fuldstændig vareliggjorte.

Det er det, som Marx lejlighedsvis kalder for 'økonomi', fordi disse interesser i det kapitalistiske samfund er fuldstændig varliggjorte.

Varen er forbundet til mestersignifanten på en sådan måde, at det ikke nytter noget at fordømme den som sådan.

Varen er ikke mindre forbundet med denne signifiant efter den socialistiske revolution (Lacan 1969-70: 125).

Vi kan drage tre konklusioner af dette citat. For det første: En given diskurs afspejler et givent subjekts interesser. Diskursen er aldrig en beskrivelse af et samfund i sin udifferentierede totalitet. Med andre ord betegner en given diskurs altid et givent perspektiv / en given interesse. I Marx' tilfælde er der tale om et klasseperspektiv, mens vi i Lacans tilfælde med de fire diskurser har at gøre med henholdsvis analytikerens perspektiv, hysterikerens perspektiv, mesterens perspektiv og det universitære perspektiv. I tilfældet "den kapitalistiske diskurs" eller "kapitalistens diskurs" (Lacan veksler mellem disse to formuleringer) har vi derfor åbenlyst at gøre med kapitalistens strukturelle perspektiv (uanset om dette perspektiv indtages af den enkelte kapitalist eller ej).

For det andet: Varen forbindes til mestersignifanten. Den er ikke mestersignifanten, men den er forbundet til den, fordi, som Lacan formulerer det, "det ikke nytter noget at fordømme den som sådan". Men der skulle ikke være noget til hinder for at benævne S_1 med "varen" i den kapitalistiske diskurs, da – som allerede nævnt – mathemerne i den kapitalistiske diskurs ikke længere får deres betydning fra mesterdiskursen. Som Lacan udlægger det, har varen samme *funktion* i Marx' beskrivelse af kapitalismen som mestersignifanten har det i Lacans diskursteori, hvorfor det vil være

oplagt at definere S_1 som “varen” i den kapitalistiske diskurs. Når Lacan beskriver varen som forbundet til mestersignifianten, er de forbundet på den måde, at varen så at sige tager mestersignifiantens plads i den kapitalistiske diskurs (S_1).

For det tredje: Lacan forholder sig skeptisk til den idé, at en socialistisk revolution skulle omgøre varens funktion. Eller rettere: Lacan siger eksplicit, at dette ikke vil være tilfældet. Men her er det vigtigt at se på, hvad det er, Lacan siger helt præcist. Lacans formulering er: “La marchandise n’est pas moins liée...”: Varen er ikke mindre forbundet... Lacan formulerer sin kritiske pointe i en nutidsform og taler derfor ikke om hverken en fremtidig eller en potentiel socialistisk revolution, hvilket på fransk ville have været formuleret i en fremtid eller en konjunktiv (*sera / serait*). Lacan taler altså om den eksisterende socialistiske revolution – Sovjetunionens – og påstår, at varen her har samme funktion som før den socialistiske revolution, hvilket er fuldstændig i tråd med en lang række marxistiske fortolkninger dengang og i dag af Sovjetunionen som udtryk for en (stats) kapitalistisk økonomi, som stadig baserer sig på lønarbejde (arbejde som vare) og på almen vareproduktion i henhold til kravet om profit.

Denne sidste pointe reflekterer Lacans kommentar til og kritik af den socialistiske revolution og sovjetmarxismen i Seminar 16, hvor han udtrykker sin tvivl om at dét at tage magten vil resultere i det, som jeg ville kalde subversionen af det kapitalistiske subjekt (Lacan 1968-69: 12). Det interessante ved disse kommentarer er, at Lacans kritik af Marx, eller måske rettere af marxisterne, ikke går på indholdet af Marx’ videnskabelige forklaring af kapitalens funktionsmåde, men snarere på, hvad det vil kræve at omvælte kapitalens logik, hermed indbefattet det kapitalistiske subjekt, som produceres af den kapitalistiske markedsøkonomi. I tråd hermed, omend givetvis fra et andet perspektiv end det marxistiske, er Lacan ude efter en “omvending af det kapitalistiske subjekt”. Som Lacan siger andetsteds, er det kapitalistiske subjekt ikke at forstå som det samme som subjektet (ibid. 37), hvilket man kan forstå således, at hvis man overhovedet vil frem til subjektet, må man omvende det kapitalistiske subjekt.

Dette giver os altså tre elementer til at fortolke den kapitalistiske diskurs: (1) dens titel, (2) S_1 , (3) dens formål.

(1) Titlen (“Den kapitalistiske diskurs”): Enhver diskurs beskriver et perspektiv eller en interesse, i dette tilfælde *det kapitalistiske perspektiv* eller *den kapitalistiske interesse*.

(2) Mestersignifanten (S_1): S_1 er dét, det ikke nytter noget at fordømme som sådan (fordi det virker alligevel), og i tilfældet af den kapitalistiske diskurs er dette *varen*.

(3) Formålet med at forstå det kapitalistiske subjekt er at “omvende” dette subjekt. Med den kapitalistiske diskurs er der altså ligesom i Marx’ *Kapitalen* tale om et forsøg på en præcis analyse, der skal anvise, hvad det overhovedet vil indebære at lave en subversion.

Objekt a

Lad os bevæge os videre til de andre elementer i den kapitalistiske diskurs. Først objekt *a*. For at forstå betydningen af objekt *a* må vi først se nærmere på Lacans fortolkning i forlængelse af Marx (og Weber) af, hvad kapitalisme og kapitalakkumulation overhovedet vil sige:

[S]om Marx har demonstreret: [...] fra et bestemt tidspunkt i historien – og der er ingen grund til at vi bryder vores hjerner med at regne ud, om det er på grund af Luther og Calvin eller én eller anden søfartstrafik i Middelhavet omkring Genova eller andetsteds, for det vigtige er, at fra og med en bestemt dag så værdisætter, så bogføres, så totaliserer mernydelsen sig, og fra dette øjeblik begynder det, som man kalder *kapitalakkumulation* (Lacan 1969-70: 307).

På hvilken måde har Marx demonstreret, at kapitalismen begynder i det øjeblik, hvor mernydelsen totaliserer sig? Ved at Marx analyserede det øjeblik, hvor merværdien bliver selve omdrejningspunktet for produktion og for de menneskelige samfund. Med Lacans ord er der med mernydelse (eller mere-end-nydelse (se Von Eggers 2013)) og merværdi (i marxistisk forstand) ikke blot tale om en tilfældig homologi:

Denne mernydelse (*plus-de-jouir*) er dukket op i mine sidste forelæsninger som funktion af en homologi med den marxistiske merværdi. Homologi, det vil sige – og jeg har understreget det – at forbindelsen imellem dem ikke er en analogi; *der er faktisk tale om den samme ting* (Lacan 1968-69: 45).

Med andre ord er Marx ifølge Lacan den første til at opdage mernydelsen, som hænger uløseligt sammen med opkomsten af kapitalis-

men og dermed med kapitalens funktionsmåde som sådan (Lacan 1969-70: 111).

Som Lacan påpeger med sine referencer til henholdsvis Luther og Genova, er det for ham ligegyldigt, hvorvidt kapitalismen opstår med en særlig kapitalistisk/protestantisk ånd (Weber), eller om den opstår i middelhavshandlen omkring Genova i renæssancen (Marx). Det væsentlige er, at merværdien på et tidspunkt bliver selve omdrejningspunktet for produktionen og i stigende grad for indretningen af hele samfundet. Dette sker i det øjeblik, hvor arbejdskraften (fordi det er herfra, merværdien så at sige udvindes), bliver den primære vare for økonomiens omdrejningspunkt. Med industrikapitalismen produceres der ikke længere først og fremmest for at frembringe varer, men først og fremmest for at udvinde merværdi fra arbejderne med henblik på profit for kapitalisterne og derved akkumulation af kapital. Produkter (varer) frembringes ikke med henblik på at blive nydt, men med henblik på at generere profit, som så igen kan investeres i frembringelsen af endnu flere varer for at generere endnu mere profit osv. For at dette kan finde sted, er det væsentligt, at afkast konstant reinvesteres. Som Lacan siger, er selve produktet ikke så meget varen, som det er mernydelse. Kapital kan tilsyneladende ikke nydes i sig selv, som den er. Det er selve akkumuleringen af kapital (dét, at man ved at investere kapital kan skabe mere af den), der bibringer den kapitalistiske nydelse, som altså er en konstant stræben efter mernydelse (mere kapital) og samtidig er en mere-end-nydelse, da den mernydelse (*plus-de-jouir*), der skabes, per definition aldrig kan realiseres som nydelse.

For at kapital kan akkumuleres i stadigt stigende grad, kræver det, at kapitalisten både afstår fra direkte at nyde sin kapital (som eksempelvis Joakim von And gør, når han bader i penge) og fra at nyde *realiseringen* af den (som eksempelvis fodboldspilleren George Best, der, da han blev spurgt, hvor alle hans penge var blevet af, svarede: "I spent a lot of money on booze, birds and fast cars – the rest I just squandered"³). For at kapital kan akkumuleres på stadigt større skala, skal kapitalisten afstå fra at nyde nu og her med henblik på en fremtidig og tilsyneladende meget større nydelse af den stadigt akkumulerende mernydelse. Denne mernydelse, eller mere-end-nydelse, er per definition altid fremtidig eller kommende (*à venir* (kommende) med et udtryk fra Derrida, som spiller på det franske

3 Jeg har denne anekdote fra Mathias Hein Jessen.

ord for fremtid: *avenir*) og vil per definition aldrig blive realiseret. Med Lacans ord er det på en måde “funktionen af afståelsen fra nydelsen [*jouissance*], som introducerer termen objekt *a*”:

Mernydelse som funktion af denne afståelse under påvirkning af diskursen – det er *dét*, som giver objekt *a* sin plads. *Dét*, at markedet (det vil sige, *dét*, som definerer et givent produkt af menneskeligt arbejde [*objet du travail humain*] som vare), *dét*, at ethvert produkt [*objet*] bærer med sig sådan noget som merværdi, det er på denne måde, at mernydelsen er det, som tillader isolationen af objekt *a* [*objet a*] (Lacan 1968-69: 15).

Med andre ord tillader Marx’ undersøgelser af vareproduktionen os at isolere objekt *a* som det, der egentlig produceres. Objekt *a* refererer til selve det, at der er noget ekstra ved *dét*, som vi gør, som tilsyneladende skal kunne bibringe os nydelse, selvom dette per definition er undslippende og ubevidst og dermed fungerer som “begærets grund [*cause du désir*]” (ibid. 161).

Er objekt *a* så det samme i den kapitalistiske diskurs som i de øvrige diskurser, nemlig mernydelse? Ikke helt, og det kan det som allerede nævnt per definition ikke være. Men for at forstå definitionen af objekt *a* i den kapitalistiske diskurs, må vi først have de to sidste mathemer på plads: S_2 og $\$$.

S_2

Mens Lacan giver klare indikationer på definitionerne af S_1 og *a* i den kapitalistiske diskurs, er der ikke noget, som direkte indikerer definitionerne af henholdsvis S_2 og $\$$. Men det er heller ikke nødvendigt. Som vi allerede har set, forlader Lacan sig langt hen ad vejen på Marx’ analyser i *Kapitalen* – særligt sammenhængen mellem kategorierne varer, kapitalakkumulation og mernydelse/merværdi. Lacan refererer gentagne gange til cirkulation, til kapitalens logik og endelig til et kapitalistisk subjekt, som han meget eksplicit adskiller fra hans øvrige teori om subjektet (“jeg har ikke sagt subjekt, blot fordi jeg talte om det kapitalistiske subjekt” (ibid. 37)). Resten af den kapitalistiske diskurs kan altså med god mening rekonstrueres ud fra en læsning af *Kapitalen*.

Marx begynder *Kapitalen* med en undersøgelse af varen. “Rigdommen i de samfund, hvori den kapitalistiske produktionsmåde her-

sker, fremstår som en 'uhyrlig vareophobning', den enkelte vare som dens elementarform" (Marx 1970: 128. Oversættelsen er modificeret i henhold til Marx 1983: 49). Den enkelte vare fremstår som det kapitalistiske samfunds elementarform, hvilket også betyder, som Marx viser, at samfundets "elementer" antager vareform (Marx 1983: 57, 62).

Kapitalismen betegner altså først og fremmest et samfund, hvori alting potentielt antager vareform, fordi det herved kan gøres til genstand for investering, salg og profit. Hvor andre ikke-kapitalistiske samfund selvfølgelig også kendte til varen og til investering af profit, var varen i disse samfund blot ét element blandt flere og ikke selve samfundets elementarform. Som Jairus Banaji har vist, var eksempelvis lønarbejde også udbredt mange steder, hvori den kapitalistiske produktionsmåde ikke var herskende, såsom i det feudale Europa og i det østromerske rige (Banaji 2011).

Hvad der adskiller den kapitalistiske produktionsmåde fra disse tidligere former for produktion, er totaliseringen af lønarbejde. I et gennemført kapitalistiske samfund eksisterer arbejde kun som lønarbejde, hvilket gør det til en vare, der kan købes og sælges på et arbejdsmarked og dermed gøres til genstand for investering og profit (netop fordi lønarbejdet er den særlige vare, som giver de andre varer værdi). Varen i dens abstrakte eller almene form er altså det kapitalistiske samfunds elementarform. Varen i dens generiske form er med Lacans ord *dét*, det ikke nytter "at fordømme som sådan", fordi den udgør selve præmissen for den kapitalistiske diskurs; den er det udtalte "forankringspunkt" (*point de capiton*), som binder hele den kapitalistiske orden sammen. Varen i dens generiske form er S_1 , som vi har set.

For at kapital kan akkumulere, er det imidlertid ikke nok, at alting er varer. Disse varer må også købes og sælges. Som Marx forklarer i kapitel 4 af *Kapitalen*, "Forvandling af penge til kapital", så opstår kapital ud af en ganske bestemt proces, hvor penge investeres i varer for at give profit. Marx viser, at den klassiske politiske økonomi (såvel som den neoklassiske, kan vi tilføje) forudsætter en bytteproces, hvor forskellige producenter medbringer deres varer til et marked, bytter dem for penge for så igen at bytte dem for andre varer. Med Marx' eksempel bytter en væver tyve alen linned for to stykker guld, for hvilke han køber en bibel af en bibelsælger. Væveren sælger altså sin vare for penge, for hvilke han køber en ny vare. Hvis væveren nu tager biblen med hjem, trækker han den ud af

varecirkulationen, det vil sige: han forbruger varen og har købt den ene og alene for dens brugsværdi. I denne cirkulation af varer fungerer pengene ene og alene som mediator mellem varer – en mediator, der skal optimere varernes cirkulation. Penge kommer så at sige “udefra” – fra et sted udenfor varecirkulationen – hvorfra de indgår som en mediator, der forsvinder ud af væverens verden, så snart én vare er blevet til en anden vare.

Imidlertid fungerer kapitalismen omvendt af, hvad de (neo) klassiske, politiske økonomer forestiller sig. I kapitalismen er det ikke sådan, at vi hver især er producenter, der bringer vores varer til et marked for så at veksle dem til andre varer – en udveksling medieret af penge for at gøre det hele meget nemmere. I stedet er det sådan, at pengemænd opkøber varer for penge for så igen at sælge dem for flere penge. Med industrikapital er der tale om en mere kompliceret proces, hvor en pengemand opkøber produktionsmidler (fabrikshal og maskiner) og arbejdskraft (for løn) for at få produceret varer, som så kan sælges på et marked for flere penge, end der var investeret i første omgang. Men konceptet er det samme: Penge investeres med henblik på indtjening af flere penge. Med Marx' begreber overgår vi dermed fra, at bytteprocessens formål er af *kvalitativ* karakter (linned skal blive til en bibel) til, at den er af *kvantitativ* karakter (penge skal blive til flere penge) (Marx 1983: 165).

Hvis ikke der var en klar forventning om profit, ville pengene aldrig blive sendt i omløb i første omgang, og produktions- og bytteprocessen ville aldrig komme i gang. I det kapitalistiske samfund har vi altså ikke først og fremmest produktion af varer, som siden udveksles på et marked. I stedet tager selve produktionsprocessen vareform, og produkter produceres kun for så vidt de er rentable som varer.

Endnu engang ser vi altså, hvorledes varen optræder som S_1 , men vi har hermed også fundet en sandsynlig definition af S_2 : Hvor S_1 er vareformen, kapitalens *sine qua non*, så betegner S_2 den konstante forvandling af penge til vare og vare til penge. Hvor S_2 i mesterdiskursen var “batteriet af signifianter” – dét, som former verden og former den på en for subjektet meningsfuld måde – så er S_2 i den kapitalistiske diskurs batteriet af varer og penge, der former verden og former den på en for kapitalen meningsfuld måde.

Set fra kapitalens perspektiv er der ikke en verden af signifianter bundet sammen af en mestersignifiant, men en verden af varer bundet sammen af vareformen. Alting tager vareform, når det bliver til varer, på samme måde som alting tager signifiantform, når det

bliver til signifikanter. I den kapitalistiske diskurs er det ikke sproget, der er værens hus, men varen der er kapitalens hus. Kapital har hjemme i verden som vare.

Men lad os her være helt præcise i anvendelsen af det marxiske vokabular. S_2 , som vi lige har defineret som hamskiftet mellem vare og penge, er dét, som Marx kalder værdien:

I omsætningen P-V-P [penge-vare-penge] fungerer både vare og penge kun som forskellige eksistensmåder af selve værdien, pengene er værdiens generelle eksistensmåde, varen er dens særlige, så at sige forklædte eksistensmåde. Den går bestandig fra den ene form til den anden, uden at gå tabt i denne bevægelse, og forvandler sig på den måde til et automatisk subjekt. Hvis man fæster sig ved de særlige fremtrædelsesformer, som den selvforøgende værdi skiftevis antager under sit kredsløb, så får man disse udsagn: Kapital er penge, kapital er vare. Men i virkeligheden bliver værdien her subjektet for en proces, hvori den under den bestandige skiften mellem formerne penge og varer selv forandrer sin størrelse, afkaster merværdi fra sin oprindelige værdi, forøger sin egen værdi [*sich selbst verwertet*] (Marx 1970: 267, oversættelse modificeret).

Hvis man fæstner sit blik på den ene af værdiens elementer – vare eller penge – stirrer man sig blind på værdien som sådan og den proces, hvorved den befrugter og forøger sig selv (*sich selbst verwertet*) ved konstant at transformere sig fra penge til vare til flere penge osv. Penge bliver nemlig til varer for så igen at blive til flere penge, og S_2 er på den måde hverken blot varer eller penge, men selve den konstante 'skiften', der er fra den ene til den anden.

Som Marx er inde på, bliver der skabt noget mere i selve den proces, hvorved penge forvandler sig til varer og varer tilbage til penge. Dette "mere", dette "ekstra" er selvfølgelig *merværdien*, som vi allerede har defineret som objekt *a*. S_2 afstedkommer objekt *a*, som ikke i sig selv er vare eller penge men selve dét, der investeres og produceres med henblik på. Kapitalisten investerer ikke med henblik på produktion af varer, men med henblik på produktionen af merværdi (objekt *a*). Formålet med S_2 , den konstante transformation mellem penge og vare, er altså produktionen af *a* (merværdi):

Til slut bliver der taget flere penge ud af omsætningen, end der først blev kastet ind i den. Den bomuld, der blev købt for

100 pd. st., bliver f.eks. videresolgt til 100 + 10 pd. st. Den fuldstændige form for denne proces [penge-vare-penge] er derfor P-V-P', hvor P' = P + ΔP, dvs. lig den oprindeligt udlagte sum plus en tilvækst. Denne tilvækst, overskuddet udover den oprindelige værdi, kalder jeg merværdi (surplus value). Den oprindeligt udlagte værdi bliver derfor ikke blot bevaret under omsætningen, den ændrer imens sin værdistørrelse, lægger en merværdi til, forøger sin værdi [*verwertet sich*]. Og denne bevægelse forvandler den til kapital (Marx 1970: 263).

Penge er, som Marx har påpeget tidligere i *Kapitalen*, ikke kapital, når de ikke er investeret. Ikke-investerede penge er blot penge. Derfor er målet for investering ikke blot penge, men *flere* penge, hvilket vil sige merværdi. Imidlertid kan denne merværdi ikke bare trækkes ud af cirkulationen, eftersom penge, der er trukket ud af en pengecirkulation, ophører med at producere merværdi. Merværdi bliver per definition kun produceret, så længe penge investeres i produktionen af varer med henblik på videresalg og hermed profit. Det er tilsyneladende værdiens bevægelse (transformationen af penge til vare), der producerer merværdi, og denne bevægelse, som Marx siger, forvandler værdien til kapital (bevægelsen fra S_2 til a). Kapitalen bliver altså kun til sig selv, for så vidt som penge investeres og producerer merværdi.

§

Hvem sørger for, at dette sker: at penge forvandles til varer, som igen forvandles til penge, og at der dermed produceres merværdi? Det er fristende at tage fat i Marx' citat fra før og definere § som "det automatiske subjekt", der forvandler penge til varer, og varer tilbage til penge, og som dermed *verwertet sich selbst* og på den måde producerer merværdi ud af værdi. Om end denne udlægning har et skin af sandhed over sig, er den imidlertid ikke fyldestgørende og kan ikke gøre rede for, hvorfor subjektet skulle være splittet. Det automatiske subjekt er netop ikke splittet (mellem for eksempel vare og penge), da, som vi har set, vare og penge blot er to fremtrædelsesformer for værdi (S_2), der tilsyneladende har "den okkulte egenskab at kunne sætte værdi, fordi den er værdi", som Marx formulerer det (Marx 1983: 267, oversættelse modificeret). Svaret på definitionen af subjektet skal søges andetsteds.

Når vi forlader den forkerte antagelse, at den kapitalistiske økonomi fungerer på den måde, at mennesker bringer deres produk-

ter til markedet for at udveksle dem (en teoretisk humanisme), kan det i stedet se ud som om, at penge automatisk bliver til flere penge, når de investeres i varer eller produktionen af varer, og når de bliver solgt (en teoretisk antihumanisme). Meget af Marx' analyse opererer faktisk efter dette skema, hvor den klassiske politiske økonomis teoretiske humanisme vendes på hovedet til fordel for en teoretisk antihumanisme, der tager sit udgangspunkt i pengene, i deres investering og i den logik, der knytter sig hertil.

Imidlertid er Marx' analyse af kapitalen en *kritik* af den politiske økonomi (som undertitlen hedder), og denne kritik består i først at drage den politiske økonomi til sin endelige logik ved at følge dens abstrakte argumentation (fra teoretisk humanisme til teoretisk antihumanisme), derefter i at fremvise absurditeten i denne logik (at værdien har den okkulte egenskab at producere merværdi) (se Harvey 2010). Den klassiske politiske økonomis abstraktioner kan altså ikke redegøre for "subjektet" i den kapitalistiske diskurs, ligesom at egopsykologien er ude af stand til at forklare os "subjektet" i den analytiske diskurs. Der må en fundamental perspektivforskydning til.

I Marx' undersøgelse finder vi denne perspektivforskydning, når vi går fra kapitalens abstrakte dynamikker til konkrete analyser af virkelige forhold. Mest bemærkelsesværdigt i denne henseende er kapitel 24 om "Den såkaldt oprindelige akkumulation". De klassiske politiske økonomer forestiller sig, at den oprindelige kapitalakkumulation finder sted, når enkelte individer er mere driftige end andre og dermed akkumulerer flere ting, med hvilke de kan betale de mere dovne individer for deres arbejdskraft. Således bliver nogen tilsyneladende kapitalister, fordi de har samlet meget frugt eller har bygget et stort hus med plads til logi, som så kan veksles for arbejde i deres haver, mens andre bliver lønarbejdere, fordi de spiste den frugt, de samlede, i stedet for at spare op, eller fordi de ikke byggede ly til sig selv. Således bliver de tvunget til at sælge deres arbejde for at overleve, når vinteren kommer.

Imod denne mildest talt idealistiske analyse viser Marx gennem en historisk gennemgang, hvorledes folk blev gjort tilgængelige som lønarbejdere ved, at rigmænd med staten i ryggen systematisk privatiserede fælledeerne og med vold og magt fratog dem deres levebrød. Kapitalen er og hviler på den magt, de herskende klasser igennem århundreder har udøvet over de direkte producenter af livsfornødenhederne, og på den systematiske, militære og juridiske

vold, “der adskiller arbejderen fra arbejdsbetingelserne, ved den ene pol forvandler de samfundsmæssige produktions- og subsistensmidler til kapital, ved den modsatte pol folkets masser til lønarbejdere, til frie ’arbejdende fattige’ (*labouring poor*)” (Marx 1970: 1057). Således kommer kapitalen til verden drivende “af blod og snavs, fra top til tå og ud af alle porer” (ibid. 1058), når den skaber en penge- og ejendomsbesiddende klasse på den ene side og ejendomsløse proletarer, tvunget til at sælge deres arbejdskraft, på den anden. Adskillelsen mellem pengemænd, der kan starte med at investere deres penge, og lønarbejdere, der er tvunget til at sælge deres arbejdskraft på et arbejdsmarked, opstår ud af en voldelig kamp med de herskende klasser som aggressorer.

Som udgangspunkt befrugter [*verwertet*] værdien derfor ikke sig selv, idet den forudsætter delingen mellem investor og arbejder. Men som Marx viser, er det også en illusion, at værdien skulle være den okkulte egenskab at befrugte sig selv og producere merværdi. “Varerne kan ikke selv gå til marked og udveksle sig af sig selv”, så det viser sig, at der er behov for mennesker til at udføre denne for kapitalismen nødvendige handling (ibid. 186, oversættelse modificeret). Der er også brug for mennesker i både konsumptionsprocessen (forbrugere) og i produktionssfæren, hvor arbejderne fungerer som en slags nødvendigt “tilbehør til maskinen”, som det hedder i *Det kommunistiske manifest* (Marx og Engels 2004: 23).

Hvad der fra kapitalens perspektiv fremstår som et næsten ligegyldigt tilbehør – transportører af varer, forbrugere, tilbehør til maskinerne – viser sig imidlertid at være et *sine qua non* for kapitalen i og med, at det kun er, når penge forvandles til varer og tilbage til penge igen, at merværdien opstår. Værdien befrugter ikke sig selv. Hvis man ene og alene betragter tingene fra kapitalens perspektiv, kan det se ud som om, at værdien virkelig befrugter sig selv, men hvis vi undersøger tingene nærmere, viser det sig altid, at der er brug for mennesker til at servicere maskinerne i produktionen, mennesker til at bære varerne til markedet og udveksle dem, og endelig mennesker til at forbruge varen og realisere deres værdi som penge. Det er altså menneskene, der skaber bevægelsen mellem værdi og merværdi, hvilket, som vi har set, er defineret som *kapital*.

Med andre ord er det subjekt ($\$$), der går forud for værdien (S_2), et subjekt, som er splittet mellem pengemænd, der investerer deres penge, og arbejdere, der producerer, distribuerer og forbruger varerne og som derved overhovedet giver varerne (S_2) vareform (S_1)

og får det til at se ud som om, at der er noget mere, en merværdi (*a*), som ligger bag vekslen mellem varer og penge (S_2), omend denne merværdi tilsyneladende undslipper. Fra det kapitalistiske perspektiv ligner det et automatisk, selvberørende subjekt, ligesom der ved subjektets grund findes identitet for egopsykologien. Ved en grundigere analyse viser det sig imidlertid, at dette subjekt er splittet: splittet mellem det automatiske subjekt og dets mangel (dets manglende evne til at befrugte sig selv, hvorved dets automatik selv sig ophører), mellem besiddere af penge og besiddere af arbejdskraft, mellem kapitalister og lønarbejdere.

Endelig kan man sige, at såvel kapitalister som lønarbejdere kan være slaver af den kapitalistiske ideologi, slaver af at forstå og tage del i en verden af varer og penge. De får trods alt, som Marx siger, deres karaktermasker fra deres rolle i den kapitalistiske produktionsproces. På den måde kan man forstå det splittede subjekt i den kapitalistiske diskurs som en subjekt, der er splittet mellem det kapitalistiske subjekt (kapitalist / lønarbejder) og muligheden af overhovedet at blive et normalneurotisk subjekt, der bevæger sig i en verden ikke af varer og penge, men af signifikanter.

Den marxistiske pointe, som Lacan måske / måske ikke skriver under på (det vil kræve en ny artikel at undersøge dette spørgsmål), er, at den omvendning eller revolution, der skal til, ikke (kun) handler om bevidstgørelse. Kapitalen er et virkeligt system, en faktisk fungerende produktions- og konsumtionsmåde, der producerer virkelige og fungerende abstraktioner som penge og varer. Muligheden for at komme udover den kapitalistiske ideologi, muligheden for, som Lacan formulerer det, "at omvende det kapitalistiske subjekt" kræver altså ikke blot en forandring af vores *repræsentation* af verden, men en revolution af de virkelige forhold, som producerer denne repræsentation.

MOD EN MARXISTISK-LACANIANSK IDEOLOGIKRITIK

Det væsentlige for Marx' *Kapitalen* såvel som for Lacans kapitalistiske diskurs er, at de begge formulerer en kritik af den herskende ideologi. I Marx' tilfælde er der tale om en kritik af den politiske økonomi og den verdensanskuelse, der er på spil i denne politiske økonomi, som i dette tilfælde er den herskende ideologi blandt de herskende klasser, og som er med til at reproducere et samfund i kapitalens billede. Set fra kapitalens perspektiv er det kun fordi, at varerne ikke selv kan gå på marked og bytte sig, at der er behov for

mennesker til at bære varerne, ligesom at det fra kapitalens perspektiv kun er fordi, maskinerne ikke kan kontrollere sig selv, at der er behov for menneskeligt tilbehør. Som en effekt af denne ideologi – verden set fra kapitalens perspektiv – bliver mennesker gennem ideologiske og repressive statsapparater gjort til bærere af og tilbehør til kapitalens begær efter merværdi (fordi det først er med merværdien, at kapitalen overhovedet bliver sig selv). Den splittelse, der indskrives sig i subjektet i den kapitalistiske diskurs, er altså en splittelse mellem kapitalens fantasi om at kunne producere sig selv som et automatisk subjekt og så det faktum, at der er behov for mennesker i enhver af disse processer. Således indeholder det kapitalistiske subjekt sin egen splittelse.

Når vi vender perspektivet om, fra kapital til mennesker (/klasser), ser vi imidlertid, at splittelsen mellem den automatiske værdiforøgelse og værdiforøgelsens behov for hjælp indskrives sig i en klassekonflikt mellem på den ene side de pengemænd, der har en interesse i, at kapitalen opfattes som et automatisk subjekt (fordi de bliver rigere og rigere så længe værdi omsættes til kapital), og på den anden side de lønarbejdere, hvis værdiskabelse (arbejdet) eksprires, når værdi omsættes til kapital. Den politiske økonomi såvel som den kapitalistiske diskurs betegner altså en falsk bevidsthed (ideologi), som står i den ene classes interesse.

Hvis vi vender tilbage til Lacans psykoanalyse, så betegner den kapitalistiske diskurs en “umulig” diskurs. Den er ikke en beskrivelse af dét, som Lacan kalder *strukturen*, og betegner i stedet en art falsk bevidsthed. Verden er blevet en verden af varer og ikke af signifikanter, mens subjektet ikke længere betegner noget subjekt i lacaniansk forstand – sådan *ét*, som eventuelt kan vise sig, når en krop lægger sig på divanen og tungen taler. I den kapitalistiske diskurs betegner $\$$ snarere kapitalen som “subjekt”, der begærer at blive sig selv som et automatisk subjekt, men som konstant har behov for menneskeligt arbejde – hvis værdiforøgelsen virkelig var automatisk, var der jo ikke behov for mennesker og menneskelig arbejdskraft.

Fantasien om det automatiske subjekt – at der skulle være sådan noget som kapital, der begærer at blive sig selv – er imidlertid udtryk for falsk bevidsthed: Det er pengemændene, kapitalisterne, de politiske økonomer, der ville ønske, at der var sådan noget som værdi, der befrugtede sig selv og skabte kapital. Eller i det mindste ønsker de, at lønarbejderne skal tro, at der findes sådan noget som værdi, der kan befrugte sig selv og skabe kapital ud af intet. Denne

ideologi er en fornægtelse af, at det herskende politisk-økonomiske system er en systematisk udbytning og undertrykkelse af en enorm gruppe af mennesker, lønarbejdere, som er nødvendige for produktionen af kapital.

Denne ideologi, fornægtelsen af den kapitalistiske produktions-, distributions- og konsumtionsmåde, hvor der er behov for menneskeligt arbejde i enhver af dets processer, har alvorlige komplikationer også fra et psykoanalytisk perspektiv. Lacan understreger dette i Seminar 19:

Dét, som udmærker den kapitalistiske diskurs er dette:
Verwerfung, afvisning [*rejet*], afvisningen udefra af et hvilket som helst symbolsk felt med alle de konsekvenser, som jeg har sagt, at dette har. Afvisningen af hvad? Af *kastrationen*.
(Lacan 1971-72: 109).

Den ideologi, der kommer til udtryk i den kapitalistiske diskurs, er altså ikke blot en fornægtelse af kapitalismens funktionsmåde, men også en afvisning af kastrationen. Jeg tror ikke, man skal forstå dette som om, at kapitalismen producerer psykotiske subjekter. Men den producerer et vist begær efter at blive et psykotisk subjekt, der kan opnå en vis psykotisk nydelse, den direkte forbindelse mellem objektet og subjektet, som derfor ikke længere er splittet. Den kapitalistiske ideologi, der ikke forstår verden som repræsentation, som signifikanter, skaber derfor en vis strukturel inklination imod en art psykotisk nydelse (som dog ikke er egentlig psykotisk) og væk fra neurotisk nydelse og muligheden af at være et normal-neurotisk subjekt.

Når Lacan snakker om, at den kapitalistiske diskurs “erstatte” mesterdiskursen, så betyder denne erstatning, at den kapitalistiske diskurs sætter sig i mesterdiskursens sted som falsk bevidsthed, som ideologi. Det betyder ikke, at den sætter noget positivt eller skaber et nyt univers. Tværtimod fungerer den kun negativt, det vil sige som en afvisning af mesterdiskursen. Men det betyder også, at det kun er ved at komme af med denne ideologi, med den kapitalistiske diskurs, når kastrationen og dermed mesterdiskursen accepteres og fungerer som indgangsportal til de andre diskurser, til *strukturen*, at vi overhovedet har muliggjort sådan noget som et normal-neurotisk subjekt. Det normal-neurotiske subjekt, idealet for den lacanianske psykoanalyse (i det omfang man vil tale om et

sådan), kan kun indtræde, for så vidt at den kapitalistiske ideologi destrueres. Og den kapitalistiske ideologi kan kun destrueres, for så vidt som den kapitalistiske produktions- og konsumtionsmåde destrueres. Lacan med Marx.

LITTERATURLISTE

- Althusser, Louis: "Theory, Theoretical Practice and Theoretical Formation: Ideology and Ideological Struggle", i *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists*. London 1990 (1965)
- Banaji, Jairus: *Theory as History*. Chicago 2011
- Bryant, Levi: "Žižek's New Universe of Discourse: Politics and the Discourse of the Capitalist", i *International Journal of Žižek Studies* 2 (4). 2008
- Dufour, Dany-Robert: *The Art of Shrinking Heads*. Cambridge 2008
- Harvey, David: *A Companion to Marx's Capital*. New York/London 2010
- Lacan, Jacques: *Séminaire III: Les psychoses*. Fra www.valas.fr. Paris 1955-56
- Lacan, Jacques: *Séminaire XVI: D'un Autre à l'autre*. Fra www.valas.fr. Paris (1968-69)
- Lacan, Jacques: *Séminaire XVII: L'envers de la psychanalyse*. Fra www.valas.fr. Paris 1969-70
- Lacan, Jacques: *Séminaire XIX: ...Ou pire*. Fra www.valas.fr. Paris 1971-72
- Lacan, Jacques: "Discourse at the University of Milan on May 12, 1972". Fra http://web.missouri.edu/~stonej/Milan_Discourse2.pdf. 1972
- Marx, Karl: *Kapitalen: Bind 1*. København 1970 (1867)
- Marx, Karl: *Das Kapital: Erster Band. I MEW: Band 23*. Berlin 1983 (1867)
- Marx, Karl: *Det kommunistiske manifest*. Frederiksberg 2004 (1848)
- Soler, Colette: *Les affects lacaniens*. Paris 2011
- Soler, Colette: "Les affects lacaniens", foredrag holdt i Bordeaux 17. maj 2014
- Von Eggers, Nicolai: *Efter Guds død: Kapitalisme og nydelse, Nietzsche med Lacan*. Aarhus 2013